

Андрій КУШЕРСЬКИЙ,

бібліотекар I категорії Фонду Президентів України НБУВ

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ БІБЛІОТЕКИ У СВІТОВОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ (НА ПРИКЛАДІ США)

У статті розкрито структуру та специфіку функціонування президентських бібліотек США. Головна увага, зокрема, приділяється розгляду онлайн-ресурсів даних установ, а також особливостям систем доступу до них.

Ключові слова: президентська бібліотека, архівно-музейна колекція, інформатизація, Інтернет, веб-сайт, електронний каталог.

Сучасне суспільство характеризується високим ступенем інформатизації, яка сьогодні здебільшого виявляється в підвищеному інтересі до технологій та впровадження їх у сучасне життя. У результаті подібних тенденцій, одним із пріоритетних завдань сьогодення є створення глобального інформаційного простору. Такі процеси не стали винятком для бібліотечної, архівної та музейної справи. Електронні ресурси, як один з елементів цього процесу – це невід’ємна складова сучасної архівно-бібліотечної та музейної справи не лише в окремо взятій країні, а й у світі в цілому, оскільки суспільство потребує від роботи наукових установ дедалі ширшого запровадження новітніх технологій на основі комп’ютерної техніки та віртуального забезпечення вимог читачів. США є одним з основних популяризаторів запровадження новітніх технологій для забезпечення ефективності наукових досліджень, у цьому аспекті показовим для нас буде приклад представлення президентських бібліотек у світовій електронній мережі.

Сполучені Штати Америки за своїм Основним законом визначаються як федеративна президентська республіка, саме тому цілком природним є той факт, що президент посідає провідне місце не тільки в політиці, а й в інших сферах життєдіяльності держави. Виступаючи суб’єктом державної політики, він залишає по собі масу матеріальних документів. З метою збереження цих документів у США було створено особливу інституцію – президентську бібліотеку. Президентські бібліотеки США – унікальні установи, призначені для зберігання, впорядкування, опису та використання всього масиву документів, що надходять з Білого дому і пов’язані з політичною діяльністю президентів, з виконанням ними своїх конституційних обов’язків [2]. На думку

Херітеджа Лі Едвардса, наукового співробітника Центру американських досліджень Фонду Клінтона, «Президентська бібліотека – суто американська традиція... Такі бібліотеки-музеї кожного президента показують, що ми не байдужі до свого минулого, яким би воно не було, що ми поважаємо своїх президентів. Це гарна позапартійна традиція...» [1]. Започаткував цю традицію 32-й президент Сполучених Штатів, Ф. Рузвельт, хоча ідея створення такої інституції вперше була запропонована 19-м президентом США – Раттерфордом Б. Хейсом (1877–1981), документальна спадщина якого була організована в однойменний центр, але ця ініціатива не була підтримана послідовниками. Приймавши рішення про формування своєї документальної спадщини в окрему споруду та підпорядкування її Національному архіву США, який було сформовано саме за часів президентства Ф. Рузвельта, він відійшов від традиційної схеми збереження президентських документів у приватних архівах, або в архіві Конгресу. Маючи на меті збереження власного документального фонду, а також надання доступу до фонду науковцям та пересічним громадянам, які цікавляться історією Америки та політикою «нового курсу», Ф. Рузвельт започаткував нову традицію в архівно-бібліотечній справі. Бібліотека Ф. Рузвельта стала настільки успішним проектом, що спричинила до того, що після закінчення політичного терміну кожного наступного президента починає формуватися бібліотечно-архівна та музейна колекція, присвячена їхній діяльності. Ця ініціатива була підтримана і на законодавчому рівні, свідченням чого стало прийняття закону про президентські бібліотеки від 1955 р., який створив спеціальний фонд, головною метою якого стала організація подібних інституцій. Створення спеціального законодавчого забезпечення діяльності таких установ можна пояснити їх синтетичністю, тобто поєднання трьох установ в одній – архіву, бібліотеки та музею. У результаті такої політики сьогодні в США діють 13 президентських бібліотек.

Метою цієї статті є висвітлення рівня представлення американських президентських бібліотек у мережі Інтернет, надання характеристики сайтам даних установ, встановлення характеру документальних фондів, поданих на них.

Серед дослідників проблеми формування, характеру функціонування американських президентських бібліотек слід згадати дослідження Н. Стрішенець, Я. Чепуренко та В. Удовика. Ці дослідження прямо не торкаються проблеми електронних ресурсів подібних бібліотек, але допомагають дослідникові зрозуміти причини виникнення подібних інституцій, формування законодавчої бази, яка регулює діяльність подібних установ та в решті-решт ставлення самого президента до політики в галузі бібліотечно-архівної та музейної справи. Слід також згадати ініціативу Фонду Президентів України, Національної

бібліотеки імені В. І. Вернадського, який у 2006 р. започаткував випуск серії «Науково-інформаційні ресурси про Президентів та інститут президентства», в якій приділяється значна увага дослідженню офіційних веб-сайтів президентських фондів: бібліотек, архівів, музеїв тощо, що подають інформацію про їх організацію та функціонування, а також можливості доступу до їх ресурсів.

Стратегічним напрямом розвитку бібліотечної, архівної та музейної справи була і залишається сьогодні інформатизація, яка полягає у впровадженні організаційних, технічних засобів для збереження та обробки інформаційних ресурсів з метою задоволення інформаційних потреб суспільства. Одним з основних елементів сучасної інформатизації є всевітня мережа (World Wide Web). США є одним з піонерів у використанні віртуальних інформаційних ресурсів у бібліотечно-архівній та музейній справах.

Маючи на меті активне залучення документів президентських фондів у науковий обіг, бібліотека є основним популяризатором і одним із засобів такої діяльності є саме Інтернет.

Політика впровадження широкого використання веб-ресурсів даними інституціями підтримується американською владою. Про це свідчить законодавче закріплення даних процесів. Основним документом, який регулює доступ громадян до інформаційних ресурсів у США є закон про свободу інформації (Freedom of Information Act) [7], який було прийнято в 1966 р. Вважається, що саме цей закон відкрив епоху інформативності в США [5]. Згідно з положеннями цього документа організовується доступ до документальних фондів президентських бібліотек. Але найбільш цікавою для нас є редакція цього закону від 1996 р., яка увійшла в історію як «Електронні поправки до закону про свободу інформації» (Electronic Freedom of Information Act Amendments). Такі поправки передбачали те, що установи повинні подавати електронні копії документів, створених станом на 1 листопада 1996 р., або після. Від установ вимагалось створення читальних залів з метою доступу громадян до документів [7]. У сучасному інформаційному суспільстві стає дедалі популярнішим розвиток електронних ресурсів та дистанційний доступ до них. Тому часто президенти підтримують ініціативи з приводу інформатизації, використання електронних ресурсів та оцифрування національного спадку, що зберігається в бібліотеках [3].

Разом з тим з 1955 р. процес утворення та засади функціонування президентських бібліотек регулюється Актом про президентські бібліотеки [10].

У результаті такої політики президентські бібліотеки, як основні носії інформації про інститут президентства в США, мають широке представлення в глобальному віртуальному інформаційному просторі. Автоматизація та подальше подання президентських бібліотек в інформаційному просторі допомогло вирішити ряд важливих завдань:

- пропагування власних фондів широким колам суспільства та сприяння введенню даної інформаційної продукції в науковий обіг;
- введення в дію електронних каталогів з паралельним використанням традиційного довідково-пошукового апарату (системи карткових каталогів та картотек);
- комплектування поряд з фондами документів у традиційному форматі, фондів електронних видань на цифрових носіях, зокрема, для американського варіанта це є актуальним у збиранні, обліку, систематизації та використанні документів, які створюються в цифровому форматі. Так, наприклад, президентські архіви Б. Клінтона нараховують близько 21 млн повідомлень електронною поштою;
- забезпечення оперативного та вільного доступу до інформаційних ресурсів установ, як внутрішнім користувачам бібліотеки (читачам, працівникам установ) так і зовнішнім (через мережу Інтернет);
- здійснення обміну повнотекстовими документами з іншими інституціями та організаціями, не лише в межах Американського континенту, а й у цілому світі.

Усі установи подібного типу підпорядковані Національному архівно-управлінню, що можна виявити і у віртуальному інформаційному просторі, оскільки всі інтернет-сторінки бібліотек згруповані на офіційному сайті управління [15]. На даному електронному ресурсі ми маємо змогу ознайомитися з історією створення президентських бібліотек, основною суттю їх роботи, законодавчою базою, яка регулює їх діяльність. На сайті подаються інструкції з метою полегшення пошуку, зокрема в розділі «Research Presidential Materials», ми маємо прямі посилання до онлайн-ресурсів установ, зокрема до документальних колекцій. Разом з тим у розділі «Visit the Libraries online» містяться прямі посилання на веб-ресурси президентських бібліотек, також це можна зробити за допомогою інтерактивної карти, яка вказує на місце розташування тієї чи іншої установи. Матеріал подається в достатньо вільній формі, що, у свою чергу, підтверджує постулат відкритості даних установ для широких верств населення. Зокрема, на даному інтернет-порталі ми маємо змогу ознайомитися з виданнями архівного управління, наприклад, у форматі PDF подається брошура «The Presidents are Expecting You», в якій подано базову інформацію про даний тип установ та характер документів, які перебувають на збереженні.

Обов'язковою умовою є подання на цих веб-порталах адміністративної інформації, яка містить інформацію про години роботи бібліотеки, музею та архіву, вартість відвідування, якщо це встановлено дирекцією установи, коротку інформацію про кадровий склад, структуру та місцезнаходження установи, а також правила отримання та використання документів у тій чи іншій установі. Разом з тим усі бажаючі мають

зможу знайти інформацію з приводу співпраці з певною установою, зокрема волонтерів.

Президентські бібліотеки подані на даному порталі за хронологічним аспектом – починаючи від бібліотеки Г. Гувера і до бібліотеки Д. Буша. На цих сайтах подані тематичні розділи, за якими систематизовано документальні фонди бібліотек, розкрито музейні колекції за допомогою віртуальних турів, представлено культурно-освітні програми, які варіюються від програм для дітей і до викладачів. На кожному сайті подаються відомості біографічного характеру не лише президента, чие ім'я має бібліотека, а й членів його родини, зокрема найбільш виділяються відомості про перших леді країни. Ці сторінки, як правило, рясно збагачені фото- та аудіовізуальними матеріалами, що дає змогу уявити більш повну картину життя президента, не лише за роки перебування на найвищій посаді країни, але до цього і після. Подання документів за допомогою повнотекстових баз даних було започатковано в Президентській бібліотеці імені Д. Форда, оскільки це перша з бібліотек, де було вперше застосовано електронний облік документів та відтворення президентських документів у вигляді повнотекстових баз даних [5]. Документи групуються за тематичним принципом, разом з тим ми маємо прямі посилання на документи пов'язаних груп, тобто гіпертекстові електронні ресурси.

Електронні веб-портали президентських бібліотек забезпечені досить потужними довідково-пошуковими апаратами. Працюючи з такими інтернет-ресурсами, дослідник має справу з декількома типами електронних каталогів:

- внутрішній електронний каталог установи, який, у свою чергу, включає можливість пошуку в книжковому фонді (за авторством, ключовим, іменним та предметним принципами), архівному фонді (який пропонує здійснювати пошук документів за назвою, колекцією та тематикою) та музейні каталоги;
- онлайн-каталоги, за допомогою яких дослідник має можливість проводити пошук документальних матеріалів не лише в межах однієї установи;
- пошукові системи сайтів.

Особливість пошукових ресурсів подібних електронних порталів полягає в їх різноманітності, тому для президентських установ не є притаманним створення єдиного пошукового ресурсу. З метою спрощення пошуку інформації та документів, Головне архівне управління створило особливу систему – The Archival Research Catalog (ARC). По своїй суті дана система є онлайн-каталогом, який використовується для пошуку інформаційних ресурсів у Вашингтоні, федеральному окрузі Колумбія та президентських бібліотеках [14]. Але за допомогою такого веб-ресурсу дослідник має можливість відвідати лише веб-сторінку тієї чи

іншої установи, а вже потім за допомогою довідково-пошукового апарату власне конкретної установи проводити подальший пошук джерел та літератури. Єдиною установою, яка використовує таку систему як власну пошукову систему, є Бібліотека імені Дж. Ф. Кеннеді. За допомогою цього ресурсу дослідник має змогу проводити пошук шляхом введення ключового слова, дати, перони, теми у відведені для цього поля.

Інші установи подібного профілю користуються продукцією комп'ютерних компаній. Для прикладу, слід згадати співпрацю бібліотеки Лінкольна з компанією SirsiDynix Symphony. Основою їх політики є задоволення інформаційних потреб читачів, як безпосередньо в бібліотеці чи архіві, так і поза нею. Спрямування їх програм досить масштабне – від студентства до працівників наукових установ. Результатом їх співпраці стала програма eLibrary (електронна бібліотека), що вирізняється легкістю пошуку, можливістю вирішення певного кола питань за допомогою мережі Інтернет (зокрема, замовлення літератури та отримання її за допомогою електронної пошти) тощо [16].

Працівники бібліотеки Р. Ніксона вирішення проблеми довідково-пошукового апарату вбачають у створенні електронної бібліотеки, в якій за основу прийнято тематичне розділення документального матеріалу. Матеріал розподілено на документи, віртуальні експозиції, а також вибірки аудіовізуальних матеріалів.

Особливістю цих веб-порталів є їх спрямування на широку аудиторію, підтвердженням цього є створення так званих «дитячих каталогів», які вирізняються простотою та яскравістю інтерфейсу. Так, на електронному ресурсі бібліотеки К. Кулінджа [13] діє каталог, розрахований на пошук дитячої літератури, який надає можливість здійснювати пошук книг, фото-, відео- та аудіоматеріалів за допомогою ключових слів, серіями та предметними принципами. Разом зі звичайним каталогом пропонується графічний каталог, що надає доступ до тематичних розділів, яким відповідає певне зображення. Таким чином, гра є основним методом пошуку, що дає змогу розвивати евристичні здібності особистості з досить раннього віку.

Отримавши інформацію у вигляді опису, користувач має змогу додати його до власного списку бібліографії, або замовити її за допомогою електронної пошти. Закон про свободу інформації залишив право установ на встановлення оплати послуг про надання документальної інформації, але на обґрунтованому рівні. Ця міра є актуальною для президентських зібрань, оскільки основа їх фінансування належить саме спонсорам, роль яких виконують не уряд та держава, а організації приватного характеру.

Повнотекстовою базою здебільшого подані документи, які відображають більш загальні періоди історії інституту президентства та історії

Американського континенту. Широко використовується документальний матеріал у планах-конспектах, спрямованих на задоволення освітніх потреб.

З метою отримання повної інформації, чи то архівного документа, чи електронного варіанта книги, читач, який розпочав роботу з електронними каталогами, повинен зареєструвати себе. Це можна зробити завдяки введенню номера читацького квитка (бібліотечної картки) та пароля. Така вимога простежується майже в усіх установах. Таким чином, установи працюють за принципом широкої відкритості електронних пошукових ресурсів, і більш обмеженим доступом до конкретного документа, який потребує офіційної реєстрації читача.

Характерною рисою в розвитку американських президентських установ є прагнення створювати ресурси, на яких можна було поєднати документальні фонди декількох установ для масштабного відтворення історії інституту президентства. Одним з таких проєктів стала Президентська хронологія (The Presidential Timeline of the Twentieth Century), яка була розроблена та введена в дію 15 лютого 2007 р. навчально-технічним центром Остін коледжу, Техаського університету, за сприяння президентських бібліотек та Terra Incognita Productions. Здійснення проєкту стало можливим завдяки гранту наданого Національним фондом розвитку гуманітарних наук та за додаткової підтримки фонду Ліндона Бейнса Джонсона [11]. Цей ресурс відображає інтерактивні графіки життя та діяльності 12-ти президентів від Г. Гувера до Б. Клінтона, що містить у собі документи, щоденники, карти, фотографії відеокліпи та класні програми для викладачів. На сьогодні проєкт містить понад 700 первинних та вторинних документів, частина з яких раніше була доступна лише для науковців. Внесок архівістів полягає в тому, що завдяки постійному оновленню бази фондів кількість документів буде доведено до мільйонів. Ця база дає змогу визначити термін президентства, і в цих межах досліджувати документи або накладати графіки для порівняння досягнень того чи іншого президента відносно іншого [14]. Дослідник має змогу прослухати промову до конгресу Дж. Ф. Кеннеді стосовно польоту на Місяць, або ознайомитися з фотодокументами Г. Трумена на Потсдамській конференції.

Пріоритетним завданням Президентських бібліотек є розвиток освітніх програм. Це простежується досить чітко і на інтернет-ресурсах певних установ, кожна з яких пропонує список веб-ресурсів для викладачів. Інтернет-виставки та віртуальні тури надають можливість проводити екскурсії для учнів та студентів, не виходячи з класу, що певною мірою полегшує роботу не лише педагогів, а й самих учнів. Маючи у своєму арсеналі масу завантажених документів на паперовій основі та аудіовізуальних документів, дані ресурси є багатозаровими

і виступають надійним гарантом високого рівня розвитку гуманітарної освіти та науки.

Президентська бібліотека Герберта Гувера пропонує навчальні програми для учнів 7–12 років навчання, які своєю тематикою стосуються депресії в економіці та творчості поета У. Уйтмена. З метою збільшення інтересу до матеріалів сторінки створюються політичні мультфільми, карикатури та інтерактивні ігри. Для педагогів передбачена маса планів проведення уроків, разом з тим пропонуються інтерактивні презентації (наприклад, «Powerpoint Presentation on the Life and Times of Herbert Hoover») [8].

Бібліотека Ф. Рузвельта пропонує освітню програму, яка стосується «нового курсу» та Другої світової війни. Цікавими є також і онлайнві виставки, зокрема «Мистецтво часів “нового курсу”» [6].

Особливість навчальних програм полягає в тому, що вони стосуються не лише історії та політики, а й мають широкі предметні зв'язки, що допомагає як викладачам та студентам, так і дослідникам, змалювати цілісну картину того чи іншого історичного періоду та вплив його на сучасність. Так, зокрема, на сайті бібліотеки Трумена представлені плани проведення різноманітних заходів, пов'язаних з особою президента, зокрема, використання цієї тематики у вивченні філологічних дисциплін (англійської та іспанської мов).

Інші установи намагаються за допомогою віртуальної реальності дати кожному змогу відчувати себе президентом США. Так, бібліотека Кеннеді пропонує відвідати Білий дім за часів президентства Дж. Ф. Кеннеді.

Цікавою закономірністю є той факт, що кожна інституція орієнтована не лише на студентів та дослідників, а й на дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, пропонуючи масу онлайнвих ігор, метою яких є ознайомити дітей з американською історією та епохою конкретного президента. Бібліотека Ліндона Джонсона пропонує досить яскраві дитячі сторінки, які сповнені різноманітними вікторинами та хронологічною стрічкою, яка відображає основні етапи життя та кар'єри цього президента. Віртуальна експозиція «Америка: 1908–1973» відображає шість десятиліть американської історії [9].

Навчальні заклади США зі свого боку також намагаються створювати онлайн-програми з метою ознайомлення та вдосконалення роботи з документами президентських бібліотек. Саме з такою метою було ініційовано біопроект (біографічний проєкт), суть якого полягає в тому, що кожний студент має можливість створити власну президентську бібліотеку відповідно до власного вибору. Першочергово студентам пропонується розробити структуру власної президентської бібліотеки та визначити пріоритетні завдання. Організатори цього проєкту пропонують діяти в межах 10-ти розділів: загальна інформація, філософія та психологія, релігія, соціологія, філологія, наука, технології, мистецтво, біографія, географія та

історія. Це допомагає розглянути президентську владу в різноаспектному вимірі, від релігійних поглядів того чи іншого президента, до наукових та естетичних поглядів. Цей проєкт дає змогу подивитись на першу особу держави як на простого американського громадянина. Студенти мають можливість обирати кількість розділів для висвітлення у власних бібліотечних збірках, або додавати власні, з метою вдосконалення проєкту. Такі проєкти можуть виконуватися у вигляді PowerPoint, спеціальної програми, розробленої з метою створення електронних та онлайн-презентацій.

Разом з тим у віртуальному інформаційному просторі досить активно висвітлюються документи так званої «усної історії» – це процес збирання та накопичення інформації шляхом проведення інтерв'ю з безпосереднім учасником, або свідком тих чи інших подій, шляхом аудіо- або відео- та письмових записів. Такі документи переважно представлені окремими розділами і розподілені тематикою, яка відображає діяльність того чи іншого президента та повнотекстовими базами даних. Ми можемо констатувати той факт, що вони представлені на електронних веб-ресурсах найширше, оскільки доступ до них є необмеженим. Читач має можливість отримати інформацію даного типу джерел трьома способами – друкований варіант (стенограму), аудіоінтерв'ю, відеоінтерв'ю залежно від способів відтворення. Стенограми, як правило, подаються у форматі HTML з метою полегшення пошуку та доступу до даного типу документів за допомогою пошукових систем типу Google.

Завдання програм «усної історії», наприклад, полягає в демократизації історичної науки та в більш точному відображенні історичного минулого.

Кожна з установ має відповідний профіль у галузі створення документів «усної історії», наприклад, бібліотека Лінкольна здійснює програму в трьох напрямках – сільське господарство, державне будівництво Іллінойсу, спогади ветеранів; бібліотека Трумена пропонує широку базу спогадів ветеранів Корейської війни 1950–1953 рр. тощо.

Веб-сайти бібліотек виконують роль консультантів у створенні та підготовці інтерв'ю, разом з тим надають документацію, необхідну для правильного оформлення документа усної історії, цим самим намагаючись підключити до цього процесу не лише співробітників установи, а й багатьох волонтерів.

Американська традиція створення особливих установ, які за своєю суттю поєднують у собі функції бібліотеки, архіву та музею, незважаючи на 70-літню історію, залишається актуальною і сьогодні. Свідченням цього є широке подання їх у глобальному віртуально-інформаційному просторі, підтримка сучасною американською владою та створення подібних установ у країнах з відносно молодою історією президентської влади – Фонд Президентів України, Бібліотека Адміністрації Президента Російської Федерації, Президентська бібліо-

тека Республіки Білорусь, Бібліотека управління справами Президента Азербайджанської Республіки.

Створення віртуальних інформаційних ресурсів підняло функціонування установ подібного типу на якісно новий рівень, забезпечивши широкий доступ не лише науковцям, а й широкому загалу. Разом з тим висвітлення у віртуальному просторі документальних ресурсів надало можливість президентським бібліотекам виступити як повноцінний метод удосконалення освітнього та наукового процесів, надаючи широкі можливості для впровадження в обіг матеріалів у галузі новітньої політичної історії та діяльності окремих президентів.

Загалом представлення президентських бібліотек США в Інтернеті є результатом потужного розвитку інноваційних технологій, які активно впроваджуються у сферу діяльності бібліотек, архівів та музеїв.

Список використаних джерел

1. Науково-інформаційні ресурси про президентів та інститут президентства. – К. : НБУВ. – 2006. – 72 с.
2. *Стрішенець Н.* Президентські бібліотеки США: історія та досвід функціонування / Н. Стрішенець // Бібл. вісн. – 2001. – № 6. – С. 31–39.
3. *Удовик В.* Президентська політика сприяння розвитку бібліотечної справи в країнах світу / В. Удовик // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – Вип. 25. – С. 94–100.
5. *Чепуренко Я. О.* Правове забезпечення формування фондів та використання інформаційних ресурсів президентських бібліотек США / Я. О. Чепуренко // Архіви України. – К., 2001. – № 4–5. – С. 136–149.
6. *Franklin D. Roosevelt Presidential Library and Museum web-site* [Electronic resource] / D. Franklin. – Mode of access: <http://www.fdrlibrary.marist.edu>. – Title from the screen.
7. Freedom of Information Act [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.justice.gov/oip/foia.pdf>. – Title from the screen.
8. Herbert Hoover Library web-site [Electronic resource] / Hoover Herbert. – Mode of access: <http://hoover.archives.gov/education>. – Title from the screen.
9. Lyndon Baines Johnson Library and Museum web-site [Electronic resource] / Johnson Baines Lyndon. – Mode of access: <http://www.lbjlibrary.org>. – Title from the screen.
10. Presidential Libraries Act of 1955 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.archives.gov/presidential-libraries/laws/1955-act.html>. – Title from the screen.
11. The Presidential Timeline of the Twentieth Century [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.presidentialtimeline.org>. – Title from the screen.

12. Presidential Libraries Combine Archives Online [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ala.org.sapl.sat.lib.tx.us/ala/alonline/currentnews/newsarchive/2007/february2007/presweb.cfm>. – Title from the screen.

13. Search Forbes Children's Room [Electronic resource]. – Mode of access: <http://wmars.cwmars.org:90/search~S42>. – Title from the screen.

14. The U.S. National Archives – About ARC [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.archives.gov/research/arc/about-arc.html>. – Title from the screen.

15. The U.S. National Archives – Presidential libraries [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.archives.gov/presidential-libraries.html>. – Title from the screen.

16. Офіційний сайт SirsiDynix Enterprise [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sirsidynix.com/products/symphony/experience>. – Назва з екрана.